

MAŁGORZATA STÓS

BALASSI BÁLINT, BÁTHORY ISTVÁN ÉS SZEPSI CSOMBOR
MÁRTON "AZ OCEÁNUM MELLETT"

Mottó:

*Lengyelbe futott a magyar,
ha mindenét elorozták,
s a lengyelnek is menedék
volt mindig Magyarország.*

*Emez valamely udvarházban
búsult a hazáján,
amazt Krakkóban vigasztalta
lengyel citeráslány.*

*Danczka fölött süvít a szél,
havat hoz a tengeren át.
Pattognak a fagyban az ágak,
mint a citerák.*

(Rónay György, Lengyel képeslapok, Citerák)

Báthory István (1533-1586), az erdélyi fejedelem és gyarmati Balassi Bálint, a fiatal magyar katona-költő első találkozója 1575-ben történt, amikor Bálint apja, János elküldte őt és katonáit Erdélybe, hogy támogassa Bekes Gáspárt a Báthory elleni harcokban. Balassi megsebesült Erdély határánál és fogságba került. Annak ellenére fogoly helyett hamar barátja lett Báthorynak, ugyanis kiderült, hogy Bálint apja közeli rokona volt a Báthoryiaknak, ugyancsak ő tanította az erdélyi fejedelmet a lovagi mesterségre.

Az 1576-ban lengyel királlyá választott Báthory udvarával jött Balassi Lengyelországba. Jelen volt Báthory koronázási ünnepségén is Krakkóban. Már ez évben kitört az ún. gdański háború. Egész

Lengyelország hűségesküt tett az új uralkodónak, csak Gdańsk lakói nem. Gdańsk nagyon fontos szerepet játszott (és játszik is ma) Lengyelország történetében – a világra kinéző lengyel ablaknak nevezték. De nagy szabadsággal is rendelkezett a város, mivel a leggazdagabb lengyel városok közé tartozott akkor. A város lakóinak pedig más király-jelöltjük volt – Miksa osztrák császár.

A koronázási országgyűlésen minden lengyel város képviselője jelen volt Gdańskon kívül. A gdański városlakók hódolására a királynak sokat kellett várnia. 1576 szeptemberében a gdańskiakat lázadókká nyilvánította a király, és fegyveresen harcba szállt Gdańsk ellen (észak felé indulva). A gdańskiak kitartóan védekeztek, de 1577. április 17-én Tczew városnál, Lubieszów faluban (a Lubieszowskie tó mellett) vereséget szenvedtek. A Jan Zborowski által vezetett lengyel hadsereg jelentős győzelmet aratott ott. A lengyel királyi hadseregben sok magyar származású katona harcolt, Báthoryval kerültek Lengyelországba. A gdański levéltárban őrzött dokumentumokban a lubieszówi csatában résztvevők között elég sok a magyar nevet viselő. Látszik, hogy a lajstromban előforduló magyar neveket a lengyelek hallás után írták (pl. a *Nagy* név legalább öt változatban szerepel a szövegben). A gdański ostrom 3 hónapig tartott. 1577. december 16-án Gdańsk városlakói hűségesküt tettek a malborki várban.

A lengyel királynak ez nem volt könnyű időszaka. Mindjárt az uralkodása elején elégedetlenséggel és ellenséges magatartással találkozott némely lengyelek részéről. Maga a király is nemegyszer keservesen mondogatta: *Lengyelországban nehéz uralkodni... Én magam beléptem in miserrimum purgatorium...* Nemsokára viszont a sors kedvezőbb lett számára és megjutalmazta a királyt dicsőséggel és győzelmekkel.

Gdańsk ostromának az irodalomban is van visszhangja. Erről írta például egy lengyel író, Joachim Bielski¹, két szatíráját: *Satyra na pewnego gdańszczanina* (Szatíra egy gdańskira) és *Proteusz* (Proteus). A gdańskiak is felhasználták ezt a témát a versekben, pl. Maurycy Petzewitz a *Historia i opis polskiego oblężenia miasta Gdańska oraz kłęski, która Polacy ponieśli pod Weichselmünde, krótka w rymach ułożona*

---

¹ Eckhardt Sándor mondja, hogy Joachim Bielski "ugyanebben az időben Balassi Bálint apjáról írt halotti költeményt, közölve benne a magyar úr arcképét is". (Balassi Bálint az *Oceanum* mellett, Magyar Könyvszemle 1943, 248.)

w r. 1577. (A Gdańsk város lengyel ostromának históriája és leírása...), és Michał Friedewald az *Inna księga prawdziwego opisu historii pruskiej* (A porosz történelem igazi leírásának más könyve).

Érdekes, hogy Petzewitz, úgy mint Balassi a *Könyörög Istennek*, hogy bujdosásában viselje kegyelmesen gondját s terjessze is reá újabb áldását című versében, használta a kronosztikont, amely magában rejti a vers keletkezésének dátumát. Maurycy Petzewitz írja a *Históriájában*:

*Kiedy się liczy piętnaście set lat;
Siedem i siedemdziesiąt prawdziwie
Po narodzeniu Chrystusa Pana,
Przez Polaków zostało obleżone
Wielkie kupieckie miasto, zwane Gdańskiem,
Które jest głównym miastem w pruskiej ziemi.*

*

*Mikor tizenöt százat számlálnak;
Hetet és hetvenet igazán
Az Úr Krisztus születése után,
A lengyelek ostromolták
A nagy kereskedelmi, Gdańsknak nevezetett, várost,
Amely a porosz földön fő város.
/M.S. fordítása/*

Balassi Bálint pedig a *Könyörög Istennek...* –ben írja:

*Ezeket írák
A tenger partján,
Oceanum mellett,
Kilencvenegyet
Mikor jegyzettek
Másfél ezer felett.*

Érdemes hozzátenni, hogy Gdańsk ostroma híres lett egész Európában, sőt éppen akkor bukkannak fel a háborús megfigyelők előfutárai. Az általuk írt értesülések alkalmi újságokban jelentek meg. Az egyik, cseh nyelvű, 1578-ból való. A címe: *Nowina prawdziwa a glistotna, co se při obležení Města Gdanska dilo od Steffana nyneyszyho krala polského pře nasze od Wielike Nocy az do čtyrnatcýtneho dna mesyca sirpna sepsano od gedneho messtenyna Města toho, kterýž wszecky wěcy dobre gest přešvedcen v tom času zbehlo, w spis uvedl a příteli swemu do města Toryni jest odeslal.*

Amikor kitörték a Báthory és a gdańskiak közötti villongások, Balassi Bálint huszonkét éves volt. Báthoryval és az udvarával együtt bebarangolta Lengyelországot a déli határtól az *Oceán*ig. Mit is jelent ez az *Oceán* kifejezés? Eckhardt Sándor így magyarázza: “A lengyel Kopernikus felfedezése, a Naprendszer a Nap körül keringő Földdel, sokáig ismeretlen marad még hazájában is és két évszázadon át még itt is az ókori kozmológia uralkodik: a Föld véget ér az Oceanumnál, mely a Földet körülvevő folyó”.²

Mint lovastiszt jelen volt a király gdański hadjáratában. Akkor látta meg először az *Oceán*ot. Az 1577. június 11-én írt levelében, amelyet András unokatestvérének küldött, szerepel a *Gdańsk* név, egyszer mint *dancza*, máskor *Danczk* és *Danczka*. Valószínű, hogy részt vett a lubieszówi csatában is.

A kutatásaim során rátaláltam egy nagyon érdekes koncepcióra, amely a *Végek dicséretére* vonatkozik. Mégpedig Nagy László a *Báthory István emlékezete* előszavában azt írja: “Ott a gdanski hadművelet idején Balassinak – némely irodalomtörténeti vélekedésekkel ellentétben – módjában állt “roppant seregek” harcát látni, amit azután a *Végek dicséretében* megverselt”.³ Ettől függetlenül el kell ismerni, hogy az ebben a versben leírt csata nagyon szuggesztív – az olvasónak az a benyomása, mintha személyesen jelen lenne a csatában vagy nem nagy távolságból nézné a csatát.

1577 júniusában Balassi Bálint elhagyta a király udvarát és hazasietett, családi okok miatt. Így írja le Lengyelországtól való elválását: “Az én kijövésemet [ti. Lengyelországból] gondolom, hogy némelyek csodálják s bizon én volnék, ha más mielné [ti. művelné] csudálnám, hogy ifjú ember *olyan mansuetus* [szelíd, nyájas] *fejedelmét*, jó urát *elhagyja és attól az társaságtól, ki énnekem ott az udvarnál volt, mind királ és királné asszony udvara népe között megváljon s magát ide* [ti. A Királyi Magyarországra] *gondra, suspitiora* [gyanúságra] és oly életre, ki *timoris et periculi plena est* [félelemmel és veszéllyel van tele] az nyugodalmas és gyönyörűséges életből és az sok delíciákból [élvezetekből] hozza”.⁴

² ECKHARDT SÁNDOR, *Balassi és Lengyelország*, in *Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1969, 171.

³ NAGY LÁSZLÓ, *Báthory István a magyar és az egyetemes történelemben*, in *Báthory István emlékezete*, szerk. Nagy László, Budapest, é. n., 32.

⁴ I. m., 322.

Az *Océanum*hoz még egyszer (és utoljára) Balassi 1590 végén jött. Akkor Braniewóba (régén *Brunsborg*-be) jutott, amely a gdański öböl (Zatoka Gdańska) partján fekszik. A város híres lett a XVI. században, mert éppen ott alapították a jezsuiták az első lengyelországi kollégiumot, ahol sok magyar diák tanult (pl. Petri András, Kolozsvári Jeremiás, Bethlen Gábor, Háportoni Forró Pál) és oktató is előadott (pl. Vásárhelyi Gergely Erdélyből, aki nyelvtant tanított). A kollégium gazdag könyvtárát 1565-ben Stanisław Hozjusz warmiai bíboros alapította. Balassit erre az utazásra valószínűleg Báthory András warmiai püspök (a lengyel király unokatestvére) ösztönözte. Itt elmélyült a költő istenhite. Itt írta az egyik legszebb vallásos versét, a *Könyörög Istennek* címűt. A jezsuiták nagy hatást gyakoroltak Balassira (a költő 1586-ig protestáns volt, utána áttért a katolikus hitre). A halálos ágyon egy jezsuitához fordult; az egyetlen fiát pedig, aki *nota bene* Wrocławban nyugszik, jezsuita rendi iskolába küldte. Arról, hogy igazi istenhívő volt, az utolsó feljegyzett szavai tanúskodnak: *Krisztus értem halt meg, tehát én hogyan kételkedhetnék abban? A Te katonád voltam, Uram, és a Te seregében jártam.*

Braniewóban volt ideje az olvasásra, itt olvasta pl. Edmund Champion *Rationes decem*ét, ami annyira megtetszett neki, hogy még az élete utolsó napjaiban, Esztergom alatt is, a fordításán dolgozott.

1591 második felében elhagyta az *Océanum*ot és Lengyelországot, visszatért Magyarországra.

Az *Océanum* melletti tartózkodás vége Balassi számára Lengyelországtól, valamint az *olyan mansuetus fejedelmétől, jó urától* és a víg életétől való búcsúzást jelentette. Itt írta az utolsó szerelmes versét is Júliához.

Negyven év múlva Balassi Bálintot és Báthory Istvánt egy magyar utazó, Szepsi Csombor Márton (1595-1623) követte. Csombor beutazta Európát. Az utazását az *Europica varietas* című művében írta le, ami 1620-ban jelent meg Kassán Festus János nyomdájában. Gdańskban 1616 májusától 1618 augusztusáig tartózkodott. Ott a Magyarországon is híres *studium generale* diákja volt. Vele együtt néhány magyar diák is tanult ott, többek között Simoni Pál Erdélyből, Kulcsár Péter és György Tordáról. A magyar diákok külön tanköre is létezett az iskolában.

Csombor nagyon büszke volt arra, hogy a lengyel király, Báthory István, magyar volt. Ezért visszaemlékezik a lubieszóvi csatára és részletesen leírja, Jan Łasicki akkori lengyel humanista *Clades Dantiscanorum anno Domini MDLXXVII, XVII Aprilis* című műve alapján, a Báthory seregei által aratott győzelmet. Csombor néha összekeveri a történelmi tényeket, pl. a királyi seregek Gdańsk alatti vezérének - Jan Zborowski helyett - Bornemisza Jánost mondja. Tudjuk, hogy Bornemisza jelen volt a gdański ostromnál, de nem ő vezényelte a királyi seregeket, hanem éppen Jan Zborowski. Bornemisza pedig részt vett Połock későbbi ostromában.

Csombor részletesen leírja Gdańskot és a város lakóit: *Pruzországnak nemcsak metropolisa, hanem legfőbbik emporiuma, azaz az tengerről behordott marhának vevésének adásának helye. Én mondom ez egész országnak asszonyának. [...] Elkölcsérül ez városnak azt írhatom, gazdaságára képest minden lakosa igen kevély, semmi nemzethez nem barátságos, minden tiszteket pénzen és ajándékokkal szereznek tanácsházi személyeken kívül. Muzsikákban, szép éneklésekben, szolgálókban, szolgálókban igen gyönyörködnek...*⁵ Ismertet néhány akkori gdański szokást: *Az leányok merészbek az ifjagnál úgyannyira, hogy vendégségben is az ételt ők szerzik, metélik az vendég elébe. Vendégségük, főképpen menyegzőjük, pogány módra éjszaka vagyon mindenkor, tizenkét órakor éjszaka vacsorálnak, azhol minemű dolgok esnek gyakorta, gondolja meg az olvasó.*⁶ Emlegeti az ott található Báthory féle emlékeket is, pl. a Mária-templomban levő orgonát – a nagyobbikat Báthory István uralkodása idején készítették, rajta van a király címere; a Szt. Péter templomban pedig István király által kilőtt ágyúgolyó van, amelyik az ott levő fészület mellett esett le. Az oliwai kolostorban Csombor Báthory István portróját találja, ami nagyon híressé vált. Leírja a gdański Világítótoronyhoz szervezett kirándulást is, mely alatt megtalálta az ott bevéselt *Báthory Gábor* nevet.

1617 januárjában Csombor Márton és a barátai csónakkirándulást tettek a gdański öblön keresztül egészen Braniewóig, ahol tizenkét évvel előtte Balassi tartózkodott. Itt írta a költő az *Ó nagy kerek kék ég* című verset, amelyikben így szólítja meg az öblöt:

⁵ SZEPSI CSOMBOR MÁRTON, *Europica varietas*, Budapest, 1979, 122., 139.

⁶ *I.m.*, 139-140.

*Csudákat nevelő, gályákat viselő
nagy tenger morotvája!*

A nagy tenger morotvája ugyanaz, amelyiken át csónakázott 1617-ben Csombor Márton.

Braniewóról és a város lakóiról ezt jegyzi meg Csombor: *Brunsbega. Pruzországnak Pogesamia nevű részében épült, szép módjával az Passarge folyóvíz mellett... Situsa ez városnak az én ítéletem szerint vagyon és legzsírosabb részén az országnak. Szép apró házakkal megrakatott. Vagyon az apácáknak egy klastroma és egy temploma benne, az jezsuitáknak pedig szép és nevezetes kollégiuma. Ebben eleitől fogva az magyar úrfiak, főképpen az erdélyiek tanultak.[...] Az belső város számlálja magát Pruzország szabad városai között: az felső pedig az varmi püspökséget (kiben Báthory András, ki Erdély fejedelemségében hala meg, uralkodott) ismeri urának. Nincsen egész Pruzországnak oly város, ki az ő hitét és erkölcsét annyira megtartaná, mint ez, mert holott Pruzország előbbi ruházatját és szólását elhagyta, ez mindakettőt megtartotta és semmi aranyláncokban, gyűrűkben, selyemruhákban nem gyönyörködik.⁷*

Csombor számára az *Oceánium* mellett töltött idő örömteljes ifjúkorát jelentette – vidám társaságot, érdekes külföldi kirándulásokat valamint az előtte itt járó nagy magyarok nyomának felfedezését. Mindezt gondosan leírta, és nekünk, mint nagyszerű dokumentum a régmúltból, máig is tanulságul szolgál.

---

⁷ I.m., 144-146.